

İNGİLİS DİLİNDƏ FEİLİ SİFƏT, ONUN CÜMLƏDƏ FUNKSİYALARI VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏ VARIANTLARI

İngilis dilinin tədrisinin aktual, maraqlı və eyni zamanda tələbələr üçün çətin problemlərdən biri də feli sifət və feli sifət tərkibləridir. Həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində feli sifət felin şəxssiz formalarından biridir. Feli sifət (The participle) cümlədə hər hansı bir cümlə üzvü funksiyasında həm tək, həm də tərkib daxilində işlənir. İngilis dilində 2 növ feli sifət var:

- 1) İndiki zaman feli sifəti (Present Participle, yaxud Participle One)
- 2) Keçmiş zaman feli sifəti (Past Participle, yaxud Participle Two)

Present Participle məsdərdən “to” hissəciyinin atılması və felin sonuna “-ing” sonluğunun əlavəsi ilə düzəlir. Bu zaman aşağıdakı orfoqrafik dəyişikliklər baş verir:

- 1) Fel tələffüz olunmayan “e” hərfi ilə qurtarıbsa, “-ing” qarşısında “e” hərfi düşür:
to take — taking; to close — closing; to write- writing; to live- living və s.
- 2) Felin kökündəki saitin qısalığını saxlamaq üçün son samit qoşalaşır:
to sit — sitting; to put — putting; to run- running; to cut- cutting və s.
- 3) Felin kökündəki “ie” hərf birləşməsi “y” hərfinə dəyişir:
to lie — lying; to die — dying; tie-tying. [1, s. 83]

İndiki zaman feli sifəti cümlədə aşağıdakı cümlə üzvləri funksiyasında işləyə bilər [2, s. 248-250]:

I. Təyin:

Present Participle və ya Participle One təyin funksiyasında işləyərkən Azərbaycan dilinə -an, -ən, -yan, -yən, feli sifət şəkilçiləri ilə tərcümə olur.

The dancing girl is my sister. — Oynayan qız mənim bacımdır.

Əgər feli sifətin izahedici sözü varsa, yəni artıq bir sözdən ibarət deyil, tərkib halında işlənibsə onda o təyin etdiyi cümlə üzvündən (mübtədə və tamamlıq) sonra gəlir. Azərbaycan dilində belə hal mövcud deyil [3, s. 256-258]. Dilimizdəki feli sifət və feli sifət tərkibləri həmişə təyin etdikləri cümlə üzvünün qarşısında gəlirlər. Feli sifət tərkibi İngilis dilində Təyin budaq cümlələri ilə sinonimik cərgə yaradırlar və Azərbaycan dilinə feli sifət düzəldən -an, -ən, -yan, -yən şəkilçilərinin köməyi ilə tərcümə olunurlar. Məsələn:

The girl dancing in the hall is my sister. = The girl who is dancing in the hall is my sister. — Zalda rəqs edən qız mənim bacımdır.

II. Feli sifət zaman zərfliyi funksiyasında:

Zaman zərfliyi funksiyasında feli sifət Azərbaycan dilinə “-arkən, -ərkən, -yarkən, -yərəkən” və “-anda, -əndə, -yandə, -yəndə” feli bağlama şəkilçiləri ilə tərcümə olunur və ingilis dilində zaman budaq cümləsi ilə sinonimik cərgə yaradır:

Travelling in this country, he saw lot of interesting places. = While he was travelling in this country, he saw a lot of interesting places. — Bu ölkədə səyahət edərkən (edən) o çoxlu maraqlı yerlər gördü.

Zaman zərfliyi funksiyasında feli sifətin qarşısına “when” və “while” bağlayıcı zərfləri işləyə bilər. Əgər söhbət adət halını almış, tez-tez olan hərəkətdən gedirsə “when”, konkret bir hərəkətdən gedirsə “while” işləyir [4, s.279-285].

When doing your homework, first revise the grammar rules. = When you do your homework, first revise the grammar rules. — Ev tapşırığını edərkən, öncə qrammatik qaydaları təkrar et.

While copying out the text, my friend rang me up. = While I was copying out the text, my friend rang me up. — Mətni köçürərkən dostum mənə zəng etdi.

“to be” felinin feli sifət forması “being” zaman zərfliyi funksiyasında işlənmir. Belə hallarda “when” və “while” bağlayıcı zərfləri ilə başlanan zaman budaq cümləsi işlədilir.

When they were in the country they often went for a walk in the forest. — Onlar kənddə olanda tez-tez meşəyə gəzməyə gedərdilər.

III. Feli sifət səbəb zərfliyi funksiyasında:

İndiki zaman feli sifəti ingilis dilində səbəb zərfliyi funksiyasında işləyir və həm cümlənin əvvəlində, həm də sonunda gəlir [5, s.145]. Səbəb zərfliyi funksiyasında feli sifət ingilis dilində səbəb zərfliyi budaq cümlələri ilə sinonimik cərgə yaradır, yəni bu tip budaq cümlələrə sinonim olur. Bu funksiyada indiki zaman feili sifəti Azərbaycan dilinə “görə”, “üçün” sözlərinin köməyi ilə tərcümə olunur:

I am going to London, having friends there. = I am going to London as I have friends there=I am going to London because I have friends there. — Londonda dostlarım olduğuna görə mən ora gedəcəyəm.

Knowing the subject well, the student passed the exam successfully. — Fənni yaxşı bildiyinə görə tələbə imtahanı uğurla verdi.

Səbəb zərfliyi funksiyasında feli sifət inkar formada işləyə bilər:

Not knowing the subject well, the student failed during the exam. — Fənni yaxşı bilmədiyinə görə tələbə imtahandan kəsildi.

“to be” felinin feli sifət forması “being” səbəb zərfliyi funksiyasında işləyə bilər:

¹³ Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

Being very busy, she couldn't notice us. — Bərk məşğul olduğuna görə, o bizi görmədi.

IV. Feli sifət tərz-i-hərəkət zərfliyi funksiyasında:

Tərz-i-hərəkət zərfliyi funksiyasında feli sifət əksər hallarda cümlənin sonunda, bəzən isə cümlənin əvvəlində də gəlir:

So thanking, she come into the room. — Beləliklə fikirləşərək o otağa girdi.

The old man sat in the armchair, smoking a cigarette. — Qoca kişi siqaret çəkərək kreslodə oturmuşdu.

Keçmiş zaman feli sifəti The Past Participle və ya Participle Two qaydalı fellərin sonuna “-ed” sonluğunu artırmaqla düzəlir. Qaydasız fellərin keçmiş zaman feli sifət forması müxtəlif yollarla düzəlir:

To help – helped

To write – written

Keçmiş zaman fellərin sifəti çox zaman Azərbaycan dilinə məchul növdə və -miş, -miş, -muş, -müş feli sifət şəkilçisi ilə tərcümə olunur.

I. Keçmiş zaman feli sifəti təyin funksiyasında:

The written letter is on the table. — Yazılmış məktub stolun üstündədir.

Əgər hərəkətin icraçısını göstərmək lazımdırsa onda “by” sözlüyündən istifadə olunur və bu halda feli sifət təyin etdiyi cümlə üzvündən sonra gəlir və -diyi, -diyi, -duğu, -düyü feli sifət şəkilçiləri ilə də tərcümə olunur və ingilis dilində təyin budaq cümlələri ilə sinonimlik təşkil edir. Məsələn:

The letter written by her is on the table. = The letter which was written by her is on the table.

1) Onun tərəfindən yazılmış məktub stolun üstündədir.

2) Onun yazdığı məktub stolun üstündədir.

Tədqiqatçı R. Sadıqov da belə cümlələrin Azərbaycan dilində tərcüməsi haqqında yazır: “Bu semantik çalar Azərbaycan dilinə feli sifət tərkibi ilə təzahür oluna bilər.” [6, s.85]

II. Keçmiş zaman feli sifəti predikativ (xəbərin ad hissəsi) funksiyasında və Azərbaycan dilinə sifət kimi tərcümə olunur:

The plate is broken. — Boşqab sınıqdır.

The flower is faded. — Gül solmuşdu.

III. Keçmiş zaman feli sifəti zaman zərfliyi funksiyasında ingilis dilində zaman budaq cümləsi ilə sinonimik cərgə yaradır və budaq cümlənin xəbəri felin məchul növündə olur. Həm budaq cümlə, həm də feli sifət tərkibi olan hər iki cümlə Azərbaycan dilinə feli bağlama tərkibi kimi tərcümə olunur:

When asked about it he didn't say a word. = When he was asked about it he didn't say a word. = — Ondan bu haqda soruşanda, o bir söz də demədi.

IV. Keçmiş zaman feli sifəti-Past Participle müqayisə zərfliyi funksiyasında “as”, “as though”, “as if” bağlayıcıları ilə işlənir:

Yesterday the children worked as ordered. — Dünən uşaqlar onlara əmr edilmiş kimi işləyirdilər.

V. Keçmiş zaman feli sifəti- Past Participle güzəşt zərfliyi funksiyasında “though” bağlayıcısı ilə işlənir:

They left the room calmly, though displeased. — Baxmayaraq narazı qalmışdılar, onlar otağı sakit tərk etdilər.

VI. İngilis dilində feli sifətin yaratdığı bir sıra tərkiblər özlərinin strukturu, komponentlərinin tərkibi və tərcüməsi baxımında maraqlı doğurur. Məsələn, tamamlıq-feli sifət tərkibi (The Objective participle construction). Tamamlıq-feli sifət tərkibi to have, to get, və görmə- eşitmə feilləri olan to see, to observe, to watch, to notice, to hear, to feel, to find feillərindən işlənir və Azərbaycan dilinə feli sifət tərkibi, məsdər tərkibi, tamamlıq budaq cümlələri kimi tərcümə oluna bilərlər [7, s.239-243].

Məsələn:

I saw them crossing the road. - Mən onları küçəni keçən gördüm; Mən onların küçəni keçməyini gördüm; Mən gördüm ki, onlar küçəni keçirlər.

İngilis dilində indiki və keçmiş zaman feli sifətlərinin sintaktik funksiyalarının və onlarla sinonimik cərgəni paylaşan cümlələrin araşdırılması, təhlili onların tərcümə özəlliklərinin, özünəməxsusluqlarının müəyyənləşdirməyə kömək edir. İngilis dilində indiki və keçmiş zaman feli sifətlərinin cümlədə işlənmə funksiyalarının və onların Azərbaycan dilinə tərcümə variantlarının nəzərdən keçirilməsi, tələbələrə, tərcümə prosesində kömək olacağı zərurətindən irəli gəlmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əsədova M.N. İngilis dilini öyrənmə kursu. Bakı: Elm və təhsil, 2012.
2. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Qismət, 2007.
3. Krylova I.P., Gordon E.M. A Grammar of Present-day English. Practical Course. Moscow: “Book house” “University”, 1999.
4. Качалова К.Н., Израилевич Е.Е. Практическая грамматика английского языка с упражнениями и ключами. Москва: «ЮНБЕС», 2007.
5. Кобрин Н. А., Корнеева Е. А., Осовская М. И., Гузеева К. А. «Грамматика английского языка», С.-Петербург: «Союз», 1999.
6. Sadıqov R. Müxtəlif sistemli dillərdə obyektiv və qrammatik zaman əlaqələri. Bakı: Nurlan, 2004.
7. Thomson A.J., Martinet A.V. A Practical English Grammar. Oxford University Press, 1986.

Açar sözlər: feili sifət, indiki zaman feili sifəti, keçmiş zaman feili sifəti, təyin, zərflilik.

Keywords: verb adjective, present participle, past participle, the attribute, the adverbial modifier.

Ключевые слова: причастие, причастие настоящего времени, причастие прошедшего времени, определение, обстоятельство.

İnglis dilində feli sifət, onun cümlədə funksiyaları və Azərbaycan dilinə tərcümə variantları

Xülasə

Bu məqalədə ingilis dilində feli sifət, onun cümlədə funksiyaları müəyyənləşdirilir. İngilis dilində olan feli sifətin iki növü - indiki və keçmiş zaman feli sifətlərinin yaranma yollarına nəzər yetirilir. Onların cümlədə dşdığı sintaktik funksiyalar öyrənilir. İndiki və keçmiş zaman feli sifətlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə variantları araşdırılır. Müəyyənləşdirilir ki, indiki zaman feli sifətinin ingilis dilində olan sintaktik funksiyaları daha çoxşaxəlidir. İndiki zaman feli sifətləri cümlə üzvü kimi mürəkkəb tamamlıq, təyin, zaman, səbəb, təzi-hərəkət zərfliyi kimi funksiyalarda çıxış edir. Keçmiş zaman feli sifətləri ingilis dilində təyin və predikativ funksiyalarında işlənir. Feli sifətlər ingilis dilində rəngarəng tərcümə variantları ilə diqqəti cəlb edirlər. Azərbaycan dilinə tərcümə variantlarında feli sifət şəkilçiləri ilə transformasiya üstünlük təşkil edir. Səbəb və təzi- hərəkət zərfliyi funksiyasında fərqlilik diqqəti cəlb edir.

The participle in the English language, its functions in the sentence and their translation forms into Azerbaijani language

Summary

In this article, the participle in the English language and its functions in the sentence are defined. Two types of the participles in the English language - the present and the past tense - are considered. Their syntactic functions in the sentence are studied. Translation options of present and past participles into the Azerbaijani language are studied. It is determined that the syntactic functions of the present participle in English are more diverse. The present participles act as part of a sentence in functions such as complex completeness, determination, time, cause, manner-action adverbials. The past tense participles are used in the English language as attribute and predicative functions. The participles attract attention in English with a variety of translation options. Transformation with the participle forming suffixes prevails in the translation versions into the Azerbaijani language. The difference in the function of cause and manner-adverb of action attracts attention.

Причастие в английском языке, его функции в предложении и формы их перевода на азербайджанский язык

Резюме

В данной статье определяется причастие в английском языке и его функции в предложении. Рассмотрены два типа причастий в английском языке - настоящего и прошедшего времени. Изучаются их синтаксические функции в предложении. Изучаются варианты перевода причастий настоящего и прошедшего времени на азербайджанский язык. Определено, что синтаксические функции настоящего причастия в английском языке более разнообразны. Причастия настоящего времени выступают в составе предложения в таких функциях, как сложная завершенность, детерминация, время, причина, наречия образа-действия. Причастия прошедшего времени используются в английском языке как атрибутивные и предикативные функции. Причастия привлекают внимание в английском языке разнообразием вариантов перевода. В вариантах перевода на азербайджанский язык преобладает трансформация с причастиеобразующими суффиксами. Обращает на себя внимание различие функции причины и способа-наречия действия.

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova